

Проблема формування мовно-мовленнєвої компетенції учнів старших класів профільної школи як об'єкт теоретичного аналізу

¹ *Зінченко Вікторія Миколаївна, викладач кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна*

Анотація. У статті охарактеризовано мовно-мовленнєву компетентність учнів старших класів профільної школи, розглянуто поняття «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «мовна норма», окреслено тенденції навчання української мови в профільній школі.

Ключові слова: формування мовно-мовленнєвої компетенції, мовна компетенція, мовленнєва компетенція, комунікативна компетенція, мовна норма, профільне навчання.

Перехід старшої школи на профільне навчання суттєво підвищує вимоги до психолого-педагогічного й лінгвістичного забезпечення курсу української мови. Філологічний профіль навчання мови в профільній школі зорієнтований на формування в учнів лінгвістичної свідомості, розширення їх наукового світогляду, поглиблення мовно-мовленнєвої компетенції. У дослідженнях вітчизняних учених-лінгводидактів значну увагу приділено вивченню методики навчання української мови в загальноосвітній школі та в гімназії, проте філологічна підготовка учнів профільних класів відповідного профілю ще недостатньо опрацьована в науковій і методичній літературі.

Метою статті передбачено розглянути зміст навчання учнів української мови, виявити специфіку мовно-мовленнєвої діяльності учнів профільних філологічних класів, окреслити стан розробки проблеми в сучасних лінгво-дидактичних дослідженнях.

Проблему навчання мови в середніх загальноосвітніх закладах досліджують З. Бакум, М. Вашуленко, Т. Донченко, С. Дорошенко, О. Караман, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентиліюк, Т. Симоненко, Г. Шелехова, І. Ющук та ін.

Теоретичні засади профільного навчання української мови розкрито в Концепції навчання української мови в системі профільної освіти. Концепцію розроблено М. Пентиліюк, О. Горошкіною, А. Нікітіною [5]. Науковці визначили сутність, мету та завдання профільного навчання української мови в школах філологічного напрямку.

Аналіз наукових джерел із лінгвістики, психолінгвістики, психології, лінгводидактики, дидактики засвідчує, що в теорії та практиці навчання української мови в класах філологічного профілю й у класах з поглибленим вивченням мови накопичено певний досвід (З. Бакум, О. Біляєв, О. Горошкіна, В. Горяний, Т. Донченко, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентиліюк,

М. Плющ, О. Семенов, Л. Скуратівський, В. Тихоша, Г. Шелехова й ін.).

Науковцями та методистами визначено такі пріоритетні напрями в оновленні змісту лінгвістичної освіти: українознавчий аспект, що передбачає вивчення української мови в контексті оновлення й розширення її функцій, зростання інтересу до народознавства, української літератури, усної народної творчості, народних звичаїв, традицій, народної педагогіки тощо; дотримання пріоритетів, визначених концепцією мовної освіти, що передбачають особистісну основу, демократизацію та гуманізацію навчання й ін.; оптимальне співвідношення інтенсивного й екстенсивного навчання, вивчення теоретичного матеріалу цілісними одиницями (блоками); пріоритет у навчанні мови мовленнєвої діяльності, її психолінгвістичної сутності, орієнтацію на опанування учнями аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; упровадження інноваційних освітніх технологій – комп'ютеризації навчання, методу проєктів, рейтингової системи оцінювання.

Деякі аспекти проблеми лінгвістичної підготовки здібних учнів висвітлено в працях В. Алфімова, В. Горяного, Ю. Мальованого, М. Пентилюк. Особливості методики навчання української мови в освітніх закладах нового типу розглядаються в працях В. Бондаренко, О. Горошкіної, С. Карамана, І. Карасової, О. Макаренко, Г. Онкович, В. Ситдикової, Л. Скуратівського, С. Трубачової, Г. Шелехової, В. Шпортенко й ін.

Лінгвістичні та лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю висвітлено О. Горошкіною. Науковець розкрила зміст мовної освіти в школах природничо-математичного профілю, напрями діяльності вчителя-словесника, представила систему видів мовленнєвої діяльності учнів [4].

С. Караман розробив методику навчання української мови в гімназії, а саме: особливості змісту, форм, методів і технології навчання української мови здібних учнів, сучасні підходи до лінгвістичної підготовки школярів навчального закладу нового типу [4]. Теоретико-методичні засади вивчення фонетики в гімназії розглядає в своєму дослідженні З. Бакум [1].

Останнім часом у фахових статтях акцентується увага науковців, методистів і вчителів-практиків на важливості ґрунтовної філологічної підготовки учнів профільних класів. Вироблено практичні рекомендації щодо вивчення мовного матеріалу (З. Бакум, Л. Гончаренко, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, Г. Шелехова й ін.), що стали основою для

визначення наукових засад навчально-виховного процесу саме у філологічних класах профільної школи. Проте не всі порушені дослідниками актуальні проблеми знайшли своє висвітлення. Так, потребує подальшої розробки проблема формування мовно-мовленнєвої компетенції старшокласників, особливо в практичному застосуванні.

Філологічна освіченість випускника профільної школи, майбутнього філолога, перекладача, журналіста, педагога має ґрунтуватися на взаємодії ключових компетентностей: мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної.

Зміст профільного курсу мови має свої особливості й передбачає поглиблення знань старшокласників про лінгвістику як науку, мову як багатофункціональну систему. Його мета – сформувати в учнів усвідомлення взаємозв'язків основних одиниць і рівнів мови. Учні повинні засвоїти мовні норми, оволодіти вміннями мовленнєвої поведінки в різних сферах спілкування, розуміти стилістичну систему мови. Також на профільному рівні відбувається вироблення в учнів таких умінь і навичок: аналізу й класифікації мовних явищ; оцінювання мовлення на предмет нормативності, відповідності комунікативній ситуації; виявлення мовленнєвих порушень. Урешті-решт, профільний рівень навчання мови сприяє застосуванню знань і вмінь, здобутих учнями, у мовленнєвій практиці, формуванню в них філологічної свідомості, мовної стійкості. Адже головне завдання навчання мови й мовлення в профільних класах – це формування свідомої мовної особистості, людини з філологічним мисленням, яка через призму мови оцінює всі суспільні явища й здатна на них впливати.

Мовно-мовленнєва підготовка учнів профільних філологічних класів ґрунтується на лінгвістичних засадах, зокрема на загальнодидактичних і специфічних принципах, методах і прийомах навчання, на сучасних підходах. У процесі навчання мови в учнів необхідно сформувати уявлення про природу людської мови, про україністику як галузь мовознавства, ознайомити їх з особливостями мовної ситуації в Україні, з тенденціями розвитку мови як засобу комунікації. Старшокласники повинні зрозуміти причини порушення мовних норм у мовленні, уміти орієнтуватися в численних лінгвістичних інформаційних джерелах. Безперечно, що потребують більшого тлумачення такі поняття, як мова, мовлення, спілкування, функції мови, культура мовлення, якості мовлення, текст і його будова, актуальне членування, комунікативний підхід до навчання мови тощо.

У змісті навчання мови в профільній школі мають бути закладені три взаємопов'язані аспекти

ти – мовні й мовленнєві знання, практичні вміння та навички, загальнолюдські й національні цінності. Зміст навчання мови складається з теоретичних відомостей про мову та її систему (фонетику, лексику, словотвір, морфологію, синтаксис, стилістику, орфоепію й правопис), теоретичних засад мовленнєвої діяльності, основних світоглядних ідей, пов'язаних з духовною та матеріальною культурою людства й України. Передбачається обізнаність учнів з актуальними проблемами функціонування мови в суспільстві, з різними аспектами мовленнєвої діяльності; учні повинні розуміти феномени мови, мислення й мовлення у їх взаємозв'язку. У профільних класах філологічного профілю українська мова як навчальний предмет є засобом поглиблення знань учнів з лінгвістики, удосконалення їхньої мовної та мовленнєвої компетенції, комунікативних знань і навичок.

Поняття мовної компетенції розробляють у своїх працях С. Караман, Ю. Караулов, Т. Ладженська, Л. Мацько, М. Пентилюк, Т. Симоненко й ін. На думку вчених, основні характеристики мовної компетенції – це здібність до мови, знання мови, реалізація мови в мовленні. Метою навчання мови методисти вважають формування комунікативної компетенції, соціальних навичок, світоглядних переконань, морально-етичних якостей особистості, творчого (креативного) типу людини.

С. Караман виділяє чотири типи компетенції: мовну, мовленнєву, соціокультурну й функціонально-комунікативну. На переконання дослідника, мовна компетенція визначається загальноприйнятими орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, стилістичними нормами; мовленнєва – чотирима видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; соціокультурна – рівнем знань національної культури; функціонально-комунікативна – умінням використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів [8, 3-6].

З. Бакум пропонує розрізнити мовну, мовленнєву та комунікативну компетенції. Науковець відзначає таку особливість комунікативної компетенції, як оволодіння учнями спеціальними мовленнєвознавчими знаннями. На думку дослідниці, першорядне місце в структурі комунікативної компетенції посідають комунікативні вміння та навички: уміння обрати необхідні мовлені засоби, форми, способи вираження думки залежно від умов комунікативного акту. З. Бакум розглядає комунікативну компетенцію як уміння спілкуватися для обміну інформацією, що забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток [1, 193].

Досліджуючи методику навчання української

мови, Т. Окуневич і М. Пентилюк виділяють такі види комунікативної компетенції: мовну компетенцію, соціокультурну компетенцію, мовленнєву й емотивну культуру [14, 15]. Важливий аспект комунікативної компетенції учнів під час навчання української мови дослідники вбачають у формуванні вмінь і навичок у різних видах, стилях, жанрах мовленнєвої діяльності.

Осмилення лінгвістичних засад формування мовнокомунікативної компетенції учнів неможливе без визначення літературних мовних норм – їх знання учасниками спілкування є важливою складовою мовної компетенції. К. Городенська визначає поняття «мовна норма» як сукупність мовних засобів, які відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Мовна норма – це важливе поняття теорії мови, що відбиває характерні ознаки системи мови [3, 93].

Культура мовлення майбутнього філолога передбачає виразність, багатство, логічність, доступність, чистоту, точність, доречність, а також правильність – дотримання норм літературної мови – як основну комунікативну ознаку [9].

С. Єрмоленко виділяє такі ознаки високої культури мови (мовлення): точність, ясність, виразність, стилістичну вправність і майстерність у доборі структурних варіантів висловлювання, у використанні лексичних і граматичних синонімів. Ознаками низької культури мови (мовлення), що свідчить про бідність думки й обмеженість духовного світу її носія, є порушення правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання; мовні стереотипи, недбалість у висловленні [8, 285].

Ми визначаємо *мовну компетенцію* як знання норм і правил української літературної мови, вміле їх використання в процесі мовлення, система вироблених і засвоєних у процесі мовленнєвої діяльності мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття й вербального відтворення явищ об'єктивної дійсності.

Мовленнєву компетенцію тлумачимо відповідно до загальноприйнятих формулювань: уміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, з побудовою монологічних і діалогічних висловлювань у конкретній ситуації відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування.

Комунікативна компетенція у спеціальній літературі розглядається як здатність розуміти чужі й творити власні програми мовленнєвої поведінки, адекватні меті, сфері, ситуації спілкування. Комунікативна компетенція включає в себе знання основних понять про стиль і типи мови, побудову опису, розповіді, роздуму, способи

зв'язків речень у тексті тощо. Вагоме місце в комунікативній компетенції відведено власне комунікативним умінням і навичкам – вибирати необхідну мовну форму, тобто вмінням і навичкам мовленнєвого спілкування відповідно до комунікативної ситуації.

Досконале володіння мовою та формування комунікативних умінь учнів вимагає орієнтації на мовленнєвий аспект під час викладання рідної мови. При побудові системи навчання мови учнів профільної школи варто спиратися на думку С. Єрмоленко й Л. Мацько про те, що в основу вивчення мови має бути покладена мовленнєва діяльність [7, 31].

Шляхи оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності розробляють у своїх працях Є. Голобородько, Н. Голуб, Н. Дика, В. Капінос, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, А. Нікітіна, Л. Паламар, Е. Палихата, Т. Симоненко, М. Стельмахович, Г. Шелехова й ін.

Особливої уваги в навчанні мови потребують мовленнєвознавчі поняття та система формування комунікативних умінь і навичок учнів. Удосконалювати процес навчання мови можна при систематичному формуванні пізнавальної самостійності, засвоєнні учнями загальних понять курсу, посиленні практичної спрямованості навчання.

У профільних філологічних класах кожний з розділів курсу сучасної української літературної мови необхідно вивчати, урахувавши останні досягнення лінгвістичної та методичної науки: вивчення мови повинно ґрунтуватися на останніх досягненнях лінгвістики тексту, адже лише в тексті можна простежити взаємозв'язки, які виникають між одиницями різних мовних рівнів, а

це, у свою чергу, сприяє розвитку мислення школярів.

Набута учнями під час навчання у профільній школі філологічна освіченість сприятиме високому рівню їх подальшої професійної самоосвіти, продуктивним способам мисленнєво-мовленнєвої діяльності, високій комунікативній і риторичній культурі.

Рівень розвитку учнів профільної школи дозволяє викладати українську мову на українознавчих, історичних, культурологічних і етнопедagogічних засадах. Це дає можливість використовувати навчальний матеріал про розвиток українського народу як етносу, історію його культури, освіти, науки, мистецтва. До основного наповнення курсу української мови варто вводити додаткові відомості зі старослов'янської мови, історії української мови, історії України, народознавства, фольклору й етнографії. Ця інформація може також становити зміст курсів за вибором, факультативів, загалом позакласної роботи в профільній школі.

Отже, у процесі навчання української мови в старших класах профільної школи необхідно дати учням наукові знання про мову, її фонетичну систему й орфоєпію, лексику та фразеологію, граматичну будову, словотвір, стилістику, на основі яких виробити вміння і навички зв'язного мовлення, розвивати філологічне мислення, навчити виражати свої думки грамотно, логічно, точно. Адже завданнями філологічного профілю є формування мовної особистості учнів, мовної стійкості та національної мовної свідомості; виховання почуття патріотизму, любові до рідної мови, загальнолюдських цінностей, розвиток прагнення оволодіти мовою досконало.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакум З. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія / З.П. Бакум. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Бацевич Ф. С. Онови комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Городенська К. Підвищуймо культуру фахового мовлення / К. Городенська // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 92-97.
4. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія / О.М. Горошкіна; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 360 с.
5. Гудзик І. П. Компетентнісне спрямування шкільних мовних курсів / І.П. Гудзик // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – Т. 2. – К.: Педагогічна думка, 2007.
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, навчання, оцінювання / наук. ред.: проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
7. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Єрмоленко, Л. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28 - 33.
8. Єрмоленко С.Я. Культура мови / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія. – [2-ге вид.]. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 285-286.
9. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів освіти] / С.О. Караман. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
10. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – [вид. 2-ге, виправл. і доп.] – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
11. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 302 с.
12. Пентилюк М.І. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти (проект) /

Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. Vol. 9, 2013

- М.І. Пентилюк, О.М. Горошкіна, А.В. Нікітіна // Методичні діалоги. – № 10. – 2006. – С. 2–7.
13. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті / М.І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – № 2. – 2010. – С. 2-5.
14. Пентилюк М.І., Окунович Т.Г. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах у таблицях і схемах: [навч. посібник] / М.І. Пентилюк, Т.Г. Окунович. – К.: Ленвіт, 2010. – 136 с.
15. Шелехова Г. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку старшокласників в умовах профільного навчання української мови / Г. Шелехова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22 (209): Пед. науки. – С. 144–151.

Zinchenko V. Challenge of formation of the profession-oriented school higher forms students linguistic and verbal proficiency as a theoretical analysis object

Abstract. The article determines the linguistic and verbal proficiency of the profession-oriented school higher forms students, the terms “linguistic competence”, “verbal competence”, “communicative competence”, “language norm” were researched, tendencies of Ukrainian language instruction in profession-oriented school were also defined.

Keywords: creation of the linguistic and verbal proficiency, linguistic competence, verbal competence, communicative competence, language norm, subject oriented instruction

Зинченко В.Н. Проблема формирования языково-речевой компетенции учеников старших классов профильной школы как объект теоретического анализа

Аннотация. В статье охарактеризованы языково-речевую компетенцию учеников профильной школы, рассмотрены понятия «языковая компетенция», «речевая компетенция», «коммуникативная компетенция», «языковая норма» исследованы тенденции обучения украинскому языку в профильной школе.

Ключевые слова: формирование языково-речевой компетенции, языковая компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, языковая норма, профильное обучение